

## ІМЕННІ ІСТОРИЧНІ КОЛЕКЦІЇ ГЕРБАРІЮ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА (MSUD)

**Т. Васильєва, О. Бондаренко, С. Коваленко, В. Немерцалов**

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова  
вул. Дворянська, 2, Одеса 65082, Україна  
e-mail: tvas@ukr.net*

Іменні історичні гербарії MSUD є цінними науковими й історичними об'єктами, що дають змогу аналізувати флору півдня та сходу України, ознайомлюватися з рослинами, притаманними іншим географічним зонам світу. Метою та завданням даної роботи було проаналізувати їхній склад, виявити особливості цих колекцій і ознайомитися з персоналіями колекторів.

Проаналізовані колекції Е.Е. Ліндеманна, Й.К. Пачоського, П.С. Шестерікова, Г.Й. Потапенка відрізняються за низкою параметрів: кількістю гербарних аркушів, географією місць збору рослин, часом гербаризації, залученням гербарних зборів інших колекторів. Найціннішою за цими показниками є колекція Е.Е. Ліндеманна. У його гербарії представлено збори з різних куточків Європи, Азії, Африки, Північної та Південної Америки. У списку колекторів – 448 прізвищ, обсяг колекції – 7939 гербарних аркушів.

Збори Й.К. Пачоського охоплюють досить велику територію: Херсонську й Таврійську губернії, Поділля, Східну Буковину, Північну Бессарабію, Польщу, Югославію, Болгарію.

Колекції Г.Й. Потапенка (1342 г.а.) та П.С. Шестерікова (2021 г.а.) є унікальними та важливими для дослідження і моніторингу регіональної флори.

*Ключові слова:* гербарій ОНУ (MSUD), колекція, видатні вчені

Кожен гербарій має вирішувати комплекс завдань: наукових, освітніх, пізнавальних та багатьох інших. Особливе їхнє значення полягає в ознайомленні з флорою певної місцевості у різні часи та з особистостями гербаризаторів, переважна більшість яких були захопленими дослідниками, ретельними шукачами, непересічними вченими. Багато в пізнанні цієї проблеми може дати вивчення іменних колекцій, деякі з котрих повертають із небуття прізвища дослідників.

Метою і завданням даної роботи було на основі вивчення іменних історичних гербарних колекцій MSUD проаналізувати їхній склад, виявити особливості цих колекцій та ознайомитися з персоналіями колекторів.

У гербарії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (MSUD), який у 2004 р. занесено до переліку об'єктів, що становлять національне надбання України, представлено іменні колекції Г.Й. Потапенка [9], П.С. Шестерікова [11], Й.К. Пачоського [10, 13] та Е.Е. Ліндеманна [12]. Життя і діяльність перших двох учених тісно пов'язані з Новоросійським, а потім Одеським державним, нині Одеським національним університетом імені І.І. Мечникова.

Іменні гербарні колекції складено за різними еволюційними системами, характерними для часу їхнього створення. Для багатьох рослин не вказано родини, а за сучасною номенклатурою деякі рослини мають іншу таксономічну підпорядкованість. Характеристика колекцій представлена у таблиці.

Обсяг іменних колекцій гербарію MSUD\*

№	Автор гербарію	Кількість				
		родин	родів	видів і форм	гербарних аркушів за даними	
					[9-13]	[16]
1	Потапенко Г.Й.	69	283	528	1341	-
2	Шестеріков П.С.	96	538	2896	2021	2021
3	Пачоський Й.К.(1)	100	608	2378	6118	6152
4	Пачоський Й.К.(2)	71	261	576	772	
5	Ліндеманн Е.Е.	210	1333	5749	7939	7000

Кількість родин, представлених у таблиці, відносна, бо автори працювали за різними системами. Наприклад, на етикетках у колекції П.С. Шестерікова вказано родини Sileneae, Alsineae, Paronicheae, Scleranthaeae, котрі, згідно зі системою А.Л. Тахтаджяна, входять до складу родини Caryophyllaceae. Коротко розглянемо персоналії гербаризаторів і основні риси представлених гербарних зборів [3].

Георгій Йосипович Потапенко (21.01(2.02).1889–5.01.1982) – професор, завідувач кафедри систематики рослин у довоєнний час, справжній ботанік, геоботанік, чудовий методист, проректор Одеського держуніверситету в 1939–1941 рр., котрий викладав також у багатьох вишах Одеси, збирав матеріал для гербарію у 1923–1929 рр. Місцем збору були піщані пересипи Тилігульського, Хаджибейського, Куяльницького (рис. 1), М. Аджаликського лиманів (Одеса), Улагану, озер Ельтон і Баскунчак (Казахстан). Досліджував флору парків України, міста Одеси і Одеської області [4, 7]. Усі етикетки оформлено ним особисто.

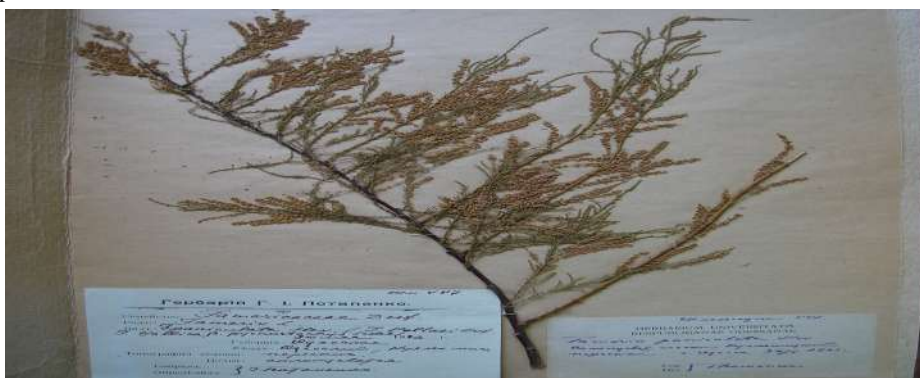


Рис. 1. Етикетка іменного гербарію Г.Й. Потапенка

Петро Степанович Шестеріков (22.08(3.09).1859–29.01.1929) є прикладом того, як людина може, незважаючи на обставини, досягти своєї мети. Оскільки його родина була бідною, він не зміг отримати вищу біологічну освіту і все життя працював бібліотекаром університету. Але світ рослин так його приваблював, що весь вільний час він присвятив знайомству з ним. Крім того, він активно працював у Новоросійському товаристві природодослідників, виступав із доповідями, писав наукові статті [5]. Йому належить перший для півдня України «Определитель растений окрестностей Одессы» [14] (рис. 2). У гербарії представлено його збори з Херсонської губернії, Одеси та її околиць, а також деякі збори Я. Вальца (з гербарію Ліндеманна), І. Новопокровського, Погорельського (А. Погорельський) – співробітника кафедри ботаніки Новоросійського університету за часів керування Л.А. Рішаві, який досліджував флору Херсонської губернії [8], Юницького (А. Юницький)

з лісництва Чорного лісу та Й.К. Пачоського. Час збору матеріалу – 1882–1907 рр. На етикетках найчастіше датовано час зборів без зазначення року [11].



Рис. 2. Фото П.С. Шестерікова та перша сторінка «Визначника рослин околиць Одеси»

Йозеф Конрадович Пачоський (8(20).12.1864–14.02.1942) – творець фітосоціології, дослідник флори великих територій польських, російських і балканських (як написано на його пам'ятній дошці), видатний ботанік, у 1897–1923 рр. працював у Херсоні й Асканії-Нова, викладав у політехнічному університеті, а у 1923–1942 рр. – в Познанському університеті. Він збирав гербарій у 1902–1912 рр. у Херсонській і Таврійській губерніях (рис. 3), на Поділлі, у Східній Буковині, Північній Бессарабії, Польщі, Югославії, Болгарії. У його гербарії також представлено збори інших дослідників: ботаніків Новоросійського університету М.К. Срединського, Л.А. Рішаві, Я.Я. Вальца, Ф.М. Каменського, А.М. Криштовича, а також Е.Е. Ліндеманна та ін. [1, 10, 13, 15].

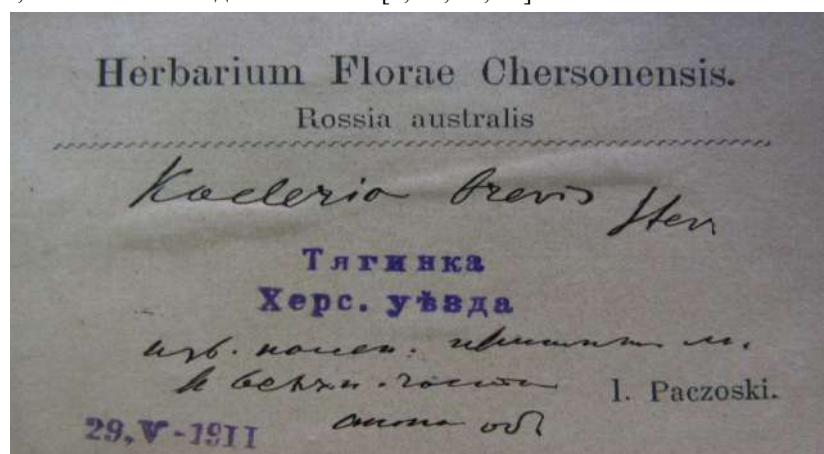


Рис. 3. Етикетка Й.К. Пачоського

Едуард Емануїлович (Едуард Богданович) Ліндеманн (13(25).06.1825–9(22).06.1900) закінчив Петербурзьку медико-хірургічну академію, де захопився ботанікою і подальші 53 роки працював гарнізонним лікарем. Його дослідження флори охопили 29 губерній Російської імперії. Крім того, багато матеріалу він отримав за обміном. Новоросійський університет у 1877 р. присвоїв йому ступінь доктора ботаніки *honoris causa*. Він був членом понад 20 наукових товариств різних країн Європи. У гербарії представлено збори з різних куточків Європи, Азії, Африки, Північної та Південної Америки. Етикетки найчастіше заповнені латинськими буквами і мають синоніми назви рослини (рис. 4).



Рис. 4. Етикетка іменної колекції Е.Е. Ліндеманна

У списку колекторів – 448 прізвищ. Найстаріші збори представлені гербарним зразком, зібраним Slegero, який потрапив до Ботанічного Музею Санкт-Петербурга у 1688 р. [2]. Серед колекторів як ботаніки, чиє ім'я пов'язане з Одесою (І.Я. Акінфієв, Я.Я. Вальц, О.М. Волков, В.І. Липський, О.Д. Нордманн, Л.В. Рейнгард, Л.А. Рішаві, М.К. Срединський, П.С. Шестеріков), так і інші дослідники (І. Ешшольц, Ем. Ліндеманн, К. Ледебур, Л. Рабенхорст, Г. Радде, Х.Х. Стевен та ін.) [6].

Гербарні збори дуже необхідні, як писав Е.Е. Ліндеманн, коли передавав Новоросійському університетові частину свого гербарію, «чтобы принести свою долю пользы учащемуся в университете юношеству».

Таким чином, проаналізовані історичні іменні гербарні колекції Е.Е. Ліндеманна, Й.К. Пачоського, П.С. Шестерікова, Г.Й. Потапенка суттєво відрізняються за часом створення, географією зборів матеріалу, кількістю гербарних аркушів, участю інших колекторів. Вони мають історичну та наукову цінність.

#### СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко О.Ю., Васильєва Т.В., Коваленко С.Г. Колектори колекції Й.К. Пачоського у гербарії Одеського національного університету // V Ботанічні читання пам'яті Й.К. Пачоського: збірка тез доповідей міжнародної наукової конференції (Херсон, 28 вересня – 1 жовтня 2009 р.). Херсон: Айлант, 2009. С. 10.

2. Бубырева В. А., Бялт В. В., Орлова Л. В. Исторические коллекции Э.Э. Линдемана и Г.П. Бонгарда в Гербарии Санкт-Петербургского государственного университета (ЛЕСВ) и их значение для науки // Наука и техника. Вопр. истории и теории. Вып. 18. Тез. XXIII годич. конф. С.-Петерб. отд-ния Рос. Нац. ком. по истории и философии науки и техники (26–28 ноября 2002 г.). СПб.: Борей Арт, 2002. С. 81–83.
3. Коваленко С.Г. Гербарій Одеського національного університету імені І.І. Мечникова / Гербарії України. Index Herbariorum Ucrainicum / редактор-укладач к.б.н. Н.М. Шиян. К., 2011. С. 222–233.
4. Коваленко С.Г., Васильєва Т.В., Бондаренко О.Ю., Немерцалов В.В. Растения засоленных местообитаний Прикаспийской низменности в сборах Г.И. Потапенко (Гербарий Одесского национального университета имени И.И. Мечникова (MSUD)) // Вестник КазНУ. Серия экологическая. 2015. № 1-2 (43). С. 460–465.
5. Коваленко С.Г., Васильєва Т.В., Бондаренко О.Ю. Роль П.С. Шестерикова у вивченні флори півдня України // Матеріали XIII з'їзду УБТ (Львів, 19-23 вересня 2011 р.). Львів, 2011. С. 52.
6. Коваленко С.Г., Васильєва Т.В., Бондаренко О.Ю., Немерцалов В.В. Збори видатних ботаніків у гербарній колекції Е.Е. Ліндеманна (MSUD) // Вісник ОНУ. Біологія. 2015. С. 205–215.
7. Коваленко С.Г., Васильєва Т.В., Бондаренко О.Ю., Немерцалов В.В. Флора узбережжя Куяльницького лиману (за матеріалами гербарних зборів Г. Й. Потапенка) // VI Відкритий з'їзд фітобіологів Причорномор'я. Херсон, 2015. С. 59–60.
8. Потапенко Г.И. История кафедры ботаники Одесского государственного университета за 75 лет существования. Одесса: Печатный дом, 2010. 88 с.
9. Скарби гербарію ОНУ (MSUD). Гербарна колекція Г.Й. Потапенка / Коваленко С.Г., Бондаренко О.Ю., Немерцалов В.В., Герасимюк Н.В., Васильєва Т.В. Одеса: Освіта України, 2014. 112 с.
10. Скарби гербарію ОНУ (MSUD). Гербарна колекція Й.К. Пачоського. Частина II / Коваленко С.Г., Бондаренко О.Ю., Васильєва Т.В., Немерцалов В.В. Одеса: Освіта України, 2016. 80 с.
11. Скарби гербарію ОНУ (MSUD). Гербарна колекція П.С. Шестерикова / Коваленко С.Г., Немерцалов В.В., Бондаренко О.Ю., Васильєва Т.В. Одеса: Освіта України, 2014. 196 с.
12. Скарби гербарію ОНУ (MSUD). Гербарна колекція Е.Е. Ліндеманна / Коваленко С.Г., Бондаренко О.Ю., Васильєва Т.В., Немерцалов В.В. Одеса: Освіта України, 2017. 776 с.
13. Скарби гербарію ОНУ (MSUD). Гербарна колекція Й.К. Пачоського / Коваленко С.Г., Бондаренко О.Ю., Васильєва Т.В. Одеса: Освіта України, 2013. 331 с.
14. Шестериков П.С. Определитель растений окрестностей Одессы. Одесса: Коммерческая типография Сапожникова, 1912. 540 с.
15. Шиян Н.М., Бондаренко О.Ю., Коваленко С.Г., Васильєва Т.В., Немерцалов В.В. Автентичні зразки судинних рослин гербарію Й. К. Пачоського (MSUD) // VI Ботанічні читання пам'яті Й.К. Пачоського: збірка тез доповідей міжнародної наукової конференції (Херсон, 19.05.2014 – 22.05.2014) / відп. ред. М.Ф. Бойко. Херсон: Айлант, 2014. С. 48–49.
16. Шиян Н. Історичні гербарні колекції України та їх дослідження // Вісник Львівського університету. Серія біологічна. 2014. Вип. 65. С. 90–96. <http://prima.lnu.edu.ua/faculty/biologh/wis/65/3/9/9.pdf>

## **NOMINAL HISTORICAL COLLECTIONS OF ODESA MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY' HERBARIUM (MSUD)**

**T. Vasylyeva, O. Bondarenko, S. Kovalenko, V. Nemertsalov**

*Odesa Mechnikov National University  
2, Dvoryanska St., Odesa 65082, Ukraine  
e-mail: tvas@ukr.net*

Nominal historical collections are the main part of every herbarium. Important role have the personalities of scientists, who created those materials and gathered plants from different parts of the world. The aim and tasks of this work were to analyze their structure, indicate the peculiarities of those collections and acquaint with collectors person.

There were analyzed collections of E.E. Lindemann, J.K. Paczosky, P.S. Shesterikov, G.I. Potapenko which are the parts of MSUD and distinguished by some characteristics: quantity of herbarium lists, location and time of collection, involving of another collectors' herbarium.

Life and work of G.I. Potapenko (21.01.1889–5.01.1982) and P.S. Shesterikov (22.08.1889–29.01.1829) were connected with Novorossian (now Odesa Mechnikov National) University. The most valuable according to those characteristics is collection of E.E. Lindemann (13.06.1821–9.06.1900). In his herbarium there are collection from different places of Europe, Asia, Africa, North and South America. The volume of collection is 7939 herbarium sheets. There are 448 families in his list of collectors. First of them is Clegero, who collected materials in XVII century. J.K. Paczosky (8.12.1864–9.06.1900) collected plants from large territory: Cherson and Tauria provinces, Podillya, East Bukovina, Poland, Yugoslavia, Bulgaria. G.I. Potapenko (1342 sheets) collected materials on the beaches of Tiligul, Chadjibey, Kujalnik, Little Adjalyk limans (Odesa), Ulagan, Elton, Baskunchak (Kazakhstan). P.S. Shesterikov (2021 sheets) gathered plants in Cherson district and Odesa. Those materials are unique and important for studying and monitoring of regional flora.

*Keywords:* herbarium ONU (MSUD), collection, famous scientists